

Predrag
Bejaković

PRIVATIZACIJA, GOSPODARSKI RAZVOJ I DEMOKRACIJA: SLUČAJ HRVATSKE

PRIJLIZACIJA
GOSPODARSKI RADAVOI
DEMOKRACIJA;
SLOGA I HRVATSKA

Uvod

Razmjerno je malen broj zemalja koje su tijekom dvadesetog stoljeća uspješno provele proces industrijalizacije. Između tih zemalja (mislimo u prvom redu na Japan, Brazil, Meksiko, Indiju, Tursku, Tajvan te na Republiku Koreju) postoje velike razlike u kulturološkom obrascu kao i u stopama rasta. Unatoč tome, one imaju mnogo sličnosti koje su posljedica industrijalizacije provedene na temelju oponašanja i učenja, a ne na temelju razvoja nove tehnologije. Dinamika njihova razvoja i porast proizvodnosti nisu ovisili o promjenjivim postupcima inovacije, već o što djelotvornijem korištenju strane tehnologije, a što povratno utječe na brži gospodarski razvoj, širenje tržišta i lakše ostvarivanje ekonomskih ciljeva.

Nažalost, velika većina zemalja u razvoju nije uspješno upravljala svojim razvojem. Svjesno upravljanje rastom i alokacijom proizvodnih kapaciteta stvara mnogo veće probleme od onih koji postoje u razdoblju gospodarskog razvoja temeljenog na spontanosti. To nikako ne znači da je spontanitet ekonomski optimalan i isključiv način privrednog razvoja, već samo to da bi mnoge pogreške u korištenju razvojnog potencijala mogle biti manje, a možda čak i potpuno izbjegнуте.

U mnogim se zemljama s nevjerojatnom sličnosti narušavaju ekonomski zakoni. Pretjerani proces industrijalizacije i urbanizacije ima kao posljedicu veće migracije seoskog stanovništva nego što se može produktivno zaposliti, a osim toga, zbog nepostojanja uvjeta, pogoršava se kvaliteta gradskog života. Uloga poljoprivrede u gospodarskom razvoju najčešće je bila zapostavljena. Oskudni kapital bio je potcijenjen niskim kamatnim stopama, što je omogućilo njegovo rasipanje kako na investiranje u proizvodne kapacitete tako još više na ulaganja u neprimjereno skupe neproizvodne objekte. Sve navedeno uvjetovalo je sporiji gospodarski rast od mogućeg, kao i niz popratnih negativnih posljedica među kojima se ističe nezaposlenost. Većina zemalja u razvoju bo-

luje od sličnih problema: narušenog regionalnog razvoja, suboptimalnog uključivanja u međunarodnu podjelu rada, precijenjenosti domaće valute, što, nadalje, omogućuje (i gotovo uvjetuje) uvoz kapitalno-intenzivne tehnologije namijenjene proizvodnji za supstituciju uvoza. U tim zemljama redovito je domaća proizvodnja zaštićena visokim carinama, što još više omogućuje neracionalno korištenje postojećih proizvodnih kapaciteta. Navedeni obrazac neracionalnosti očitavao se u mnogim zemljama još tijekom pedesetih i šezdesetih godina, pa je utoliko čudnije što su mnoge zemlje koje su »uzlet« imale u nešto kasnijem razdoblju, ponavljale gotovo identične greške.

Hrvatska je unutar bivše Jugoslavije, poput mnogih zemalja u razvoju, nakon Drugog svjetskog rata, pošto se odlijepila od »stacionarnog stanja« nerazvijenosti, doživjela »uzlet« i brzo se razvijala, ali prije osamostaljivanja ponovno se našla u začaranom krugu koji je po svojoj naravi sličan onom iz razdoblja prijašnjeg uzleta. Nekadašnji začarani krug nerazvijenosti mogao bi se pojednostavljeno objasniti odnosima između opće nerazvijenosti i nedostatka kapitala, niske proizvodnosti i dohotka, niske razine kako štednje tako i potražnje, slabe investicijske aktivnosti, što sve konačno dovodi do nedovoljnog novog kapitala, neostvarivanja ekonomskog razvoja i opće nerazvijenosti. U našem razvoju (a i u razvoju ostalih zemalja u razvoju) nije moguće u potpunosti oponašati razvojni put današnjih najrazvijenijih europskih zemalja; kada su se one razvijale, njihovo okruženje nije bilo razvijenije, a sam razvoj tekao je sporo.

U Hrvatskoj je temeljna pokretačka snaga razvoja, gotovo u cijelokupnom razdoblju poslije Drugog svjetskog rata sve do osamostaljivanja bilo zapošljavanje radno sposobnog stanovništva *per se*. Zapošljavanje je tako bilo osnovni cilj mnogih decentraliziranih odluka o investicijama. Odnos zapošljavanja i investiranja ima različite aspekte; vjerojatno da zapošljavanje potiskuje u drugi plan financijski izražene motivacijske vrijednosti. Tako je i Hrvatska bila primjer koji definitivno potvrđuje da se niska efikasnost investicija ne može nadoknaditi njihovim većim opsegom, čak kada se ulaže i u najmoderniju opremu. Ograničavajući činitelj razvoja nije ni veličina akumulacije ni moderna tehnologija, već efikasnost investiranja, koju pak određuje (ne)postojanje poduzetništva.

Preduvjet za poduzetništvo je rješavanje pitanja vlasništva, odnosno provođenje privatizacije. Upozoravajući na nužnost brže promjene vlasničke strukture, nobelovac Milton Friedman je početkom 90-ih godina rekao: »U Srednjoj i Istočnoj Europi ključno pitanje bit će - hoće li se krenuti naprijed vrlo brzo i vrlo radikalno. Ako bi se tako kretali,

osobno vjerujem da biste tada doista mogli uspjeti. Tko god me je pitao, odgovorio sam da moj savjet čine samo tri riječi: privatizirati, privatizirati, privatizirati! Kako to radite manje je važno nego da to uradite, i to što prije i brzo» (Baum, 1991). Friedman (1989) je, uostalom još prije gotovo desetak godina, analizirajući stanje na našim prostorima izjavio: »Ključno pitanje nije tržište ili ne-tržište, ključno je pitanje privatno vlasništvo: da ili ne». Priznavajući početne uspjehe tadašnjeg sustava, koji je bio poboljšanje u odnosu na ruski model centraliziranog, podrobno uravnoteženog plana, s bilancama itd., što je omogućilo napredak i početni skok, Friedman ističe da su kasnije nedostajali poticaji za rast i razvoj. Tako on nastavlja: »Odakle dolaze ti poticaji u svim zemljama? Oni dolaze od privatnika koji su spremni riskirati, jer će uživati u rezultatima ako rizik uspije». Uspostavom vlasničkih odnosa uspostavlja se »prirodni odnos«, »odnos suprotnosti« između najvažnijih ekonomskih kategorija kao što su kolektivni ugovori poslodavac-plaća, raspodjela akumulacije na investicije i osobnu potrošnju, odnos prema troškovima, racionalnom i efikasnom poslovanju, prema neradu itd.

Strategija privatizacije dio je ukupne strategije gospodarskog razvoja koju države bivših planskih privreda ostvaruju pri prelasku na tržišno gospodarenje. Gotovo ne postoji sumnja da je privatizacija, kao strateški cilj, temelj uspješnoj transformaciji (Rodlauer, 1995). Najopćenitije, ona podrazumijeva povećanje relativnog odnosa privatnog sektora u odnosu na društveni, odnosno državni sektor. Povećanje privatnog sektora može se u načelu postići na dva načina, i to: stimuliranjem bržeg razvoja privatnog sektora u odnosu na društveni odnosno državni sektor, te prodajom društvenog odnosno državnog poduzeća privatnim investitorima. Opće prihvaćeni koncept privatizacije u svijetu upravo je ovaj posljednji proces, koji podrazumijeva transfer vlasništva iz državnog (društvenog) sektora u privatni. Obilježje svake strategije privatizacije jest njezina prihvatljivost s ekonomskog, političkog i socijalnog stajališta. Ekonomski prihvatljivost ogleda se u prvom redu u pozitivnom utjecaju na ukupni gospodarski razvoj zemlje (kao nezamjenjivog čimbenika u učinkovitoj i racionalnoj raspodjeli raspoloživih sredstava, u kontrolnoj i upravljačkoj funkciji tvrtke, u funkcioniranju tržišta kapitala i tržišta vlasničkih prava, u motivacijskom sustavu te u nošenju i raspodjeli rizika i odgovornosti), politička prihvatljivost podrazumijeva da je prihvata većinski dio stanovništva, te ne dovodi u pitanje značajnu preraspodjelu proizvodnog potencijala određene privrede i smanjenje utjecaja političke moći na ekonomske tokove; prihvatljivost sa socijalnog stajališta obuhvaća problem pravednosti.

Modeli i značenje privatizacije

Jedan od najvažnijih sastavnih dijelova reformi koje se odvijaju u poslijesocijalističkim zemljama jest privatizacija njihovog gospodarstva. Privatizacija se u tim zemljama odvija u raznim socio-gospodarskim i institucionalnim okruženjima koja određuju njezine osobitosti, posebice načine (često neslužbene) na koje se ubličava privatno gospodarstvo i učinkovitost toga procesa. U znanstvenoj literaturi postoje razni pristupi privatizaciji. Tako Vickers i Yarrow (1991) razlikuju: 1) prijenos vlasništva nad imovinom (koje pripada postojećim poduzećima) iz javnog sektora na privatne gospodarske sudionike; 2) privatizaciju pružanja usluga; i 3) privatizaciju kao oduzimanje prava središnjoj državnoj vlasti da donosi odluke o raspodjeli i korištenju postojeće državne imovine.

Ti pristupi nisu međusobno proturječni. Navest ćemo samo neke fenomene povezanosti gospodarskog razvoja i privatizacije kao prijenosa vlasništva nad imovinom. Načini, metode i vremenski rok u kojem se utvrđeni ciljevi privatizacije žele ostvariti razlikuju se od zemlje do zemlje. Iako su pojedine zemlje tijekom vremena primjenjivale različite metode privatizacije, za svaku od njih karakterističan je određeni pristup. U Mađarskoj je prihvaćen model *spontane privatizacije*, u kojem je osnovni cilj pronalaženje najdjelotvornijih načina pretvorbe, iniciranih od poduzeća. Obilježje ovog oblika privatizacije je korištenje različitih tehnika, pri čemu se ne isključuju mnogo složeniji postupci kao što su inicijalna javna ponuda (burzovni način) ili neposredna prodaja pojedinom kupcu (na bazi javne dražbe). U Poljskoj je primijenjena *masovna strategija*, čije su značajke brzina provedbe i jednakost raspodjele medu stanovništvom: vlasništvo se transferira odrasлом stanovništvu, bilo neposredno bilo posredno, putem finansijskih ustanova. U odnosu na spontanu privatizaciju, ovaj je postupak prihvatljiviji jer se favoriziraju institucionalni vlasnici prije individualnih. Glavni je nedostatak razmjerno dugotrajan postupak i odgađanje prave privatizacije, kojom će se stvarno riješiti pitanje vlasništva, što je preduvjet za učinkovito gospodarsko ponašanje. U Češkoj i Slovačkoj razvijena je *metoda privatizacije na bazi vaučera*, čime se državno vlasništvo pretvara u privatno putem investicijskih kupона. Taj je način odabran ponajviše zato da se prevlada problem nedostatka sredstava stanovništva za kupnju poduzeća, a radi postizanja efikasnijeg privređivanja koje bi dovelo do općeg blagostanja ukupnog stanovništva. Ovaj je način izabran kao najpravedniji, jer se zasniva na načelima jednakosti i pravednosti. Upravo to socijalno obilježje uporište je u raspravama da se raspodjela državnog

vlasništva mora odvijati na razini cjelokupnog stanovništva koje je pridonijelo stvaranju toga vlasništva. Iako je kao ideja ova metoda najprihvatljivija, u samoj provedbi ona ima najviše neriješenih problema te zahtjeva velike organizacijske pripreme i veliki trošak. Sadašnja zbivanja pokazuju da u vaučerskoj privatizaciji nema dovoljno transparentnosti i da se prečesto krši zakonodavna regulativa. U bivšoj Istočnoj Njemačkoj provodi se privatizacija temeljena na *sustavu »holding«*, u kojem se ostvaruje komercijalizacija poduzeća u jednom danu promjenom statusa državnih poduzeća unošenjem u holding kompaniju »Treuhand«. Unatoč znatnoj novčanoj pomoći bivše Zapadne Njemačke i velikom zanimanju poslovnih ljudi, čini se da će proces privatizacije u bivšoj Istočnoj Njemačkoj trajati duže nego što se očekivalo i s djelomičnim rezultatima (mogućnost da dio industrijskih poduzeća ne bude privatiziran).

Gotovo najvažnije pitanje u procesu privatizacije jest brzina promjene. Metcalf i Ambrus-Lakatos (1992) razmatrali su razliku i povezanost između čina privatizacije i nužnog restrukturiranja gospodarstva ako se žele ostvariti očekivani rezultati. Oni ocjenjuju da bi za privatizaciju bio optimalan blagi postupni model restrukturiranja koji bi uzeo u obzir sve teškoće ekonomskog okruženja zemalja u tranziciji i potrebu izgradnje temeljnih društvenih odnosa prema profitu, oporezivanju, nezaposlenosti i ostalim ekonomskim kategorijama. Utvrđili su tri ekomska argumenta za postupni pristup: mogućnost pravilnog utvrđivanja vrijednosti postojeće imovine, najmanje fiskalne troškove koji nastaju zbog nezaposlenosti te izvore potrebnih sredstava i načine razvoja finansijskog sektora. Zaključili su da bi se privatni sektor mogao učinkovito restrukturirati za tri godine, dok bi za razvoj finansijskog sektora trebalo gotovo osam godina. Ipak, oni upozoravaju da bi proces restrukturiranja u zemljama u tranziciji mogao potrajati i značajno duže: pet do osam godina za privatni sektor i do trinaest godina za razvoj finansijskog sektora.

Privatizacija sigurno nije jednostavan i bezbolan proces. Ona može produbiti gospodarske nejednakosti i socijalne napetosti, stvarajući više gubitka nego dobitka, barem za neko vrijeme. Velika opasnost u procesu privatizacije je mogućnost zloupotreba i korupcije, čime se neposredno smanjuje transparentnost i narušava zdravlje finansijskog tržišta, važnih odrednica u djelotvornom funkcioniranju cjelokupnog gospodarstva i samog procesa privatizacije. Nečasno dobivenim novcem mogu se korumpirati nadležni službenici i ostvariti velike koristi u procesu privatizacije, uzrokujući dugotrajnu i teško popravljivu štetu kreditibilitetu zemlje. Takvim novcem mogu se korumpirati rukovoditelji ustanova

koje provode privatizaciju, a ponekad i tijela nadležna za njihovo nadgledanje. Ako privatizacija podrazumijeva špekulativne transakcije s bijegom umjesto priljevom kapitala, nastaju veliki socijalni problemi koje niti najsavršeniji program socijalne države ne može riješiti. U mnogim zemljama često javna dobra prelaze u privatno vlasništvo za vrlo male iznose novaca. Iako takvi neodgovarajući transferi mogu pridonijeti povećanju nacionalnog proizvoda (jer se sada učinkovitije koriste), oni predstavljaju veliku opasnost za pravednost u društvu i narušavaju najvažnije demokratske tekvine.

Stabilizacija, liberalizacija i privatizacija gospodarstva nužni su ali nedovoljni preduvjeti uspješnog gospodarskog razvoja. Nužna je *inventarizacija cjelokupne postojeće regulative, napuštanje neprimjerenih rješenja i izgradnja i usvajanje novih* (poput nadzora nad finansijskim tržištem, osiguravajućim društvima, bankovnim sustavom i slično) (Tanzi, 1997). Prilikom je važno da nova regulativa ne bude samo mehanički nadodana na postojeću. Regulativna uloga države mora biti u potpunosti javno razmotrena, jasno utvrđena, učinkovita i otporna slobodnom tumačenju i zloupotrebama te stalno izložena raznim oblicima demokratske kontrole. Bivše socijalističke zemlje dugo su ograničavale ulazak na svoja tržišta, provodile čvrstu zaštitu domaćih proizvođača koji su imali monopolni položaj i slično. Privatizacija provedena bez liberalizacije mogla bi dovesti samo do transformacije nekadašnjih državnih monopola u privatne monopole. Stoga, kako navode Vickers i Yarrow (1991), liberalizacija ulaska na tržište ne mora značiti i stvarnu tržišnu utakmicu, te je nužno razviti zakonodavna rješenja za osiguranje konkurenčije i ograničavanje monopola čak i prije provođenja privatizacije. North (1991) ističe da je ekomska povijest prepuna primjera u kojima je propušteno izgraditi ekonomski uvjete kojima bi se osigurao gospodarski rast. Središnje pitanje ekonomskog rasta jest razvoj političkih i ekonomskih institucija te regulative koje će poticati povećanje gospodarske učinkovitosti, gotovo najbitnijeg preduvjeta i obilježja cjelokupnog ekonomskog razvoja.

Privatizacija i demokratizacija društva

Iako se na prvi pogled čini da ne postoji neposredna veza između privatizacije i demokratizacije, iskustva ne samo zemalja u tranziciji (Mađarska, Poljska, Češka, Slovačka) nego i onih koje su davno prihvatile tržišno gospodarstvo (Turska, Španjolska), jasno pokazuju da su demokratizacija političkog života i nacionalni konsenzus o bitnim problemima tranzicije i privatizacije značajni činitelj uspješnosti ili neuspješ-

nosti tih procesa. Stoga bi u strateškim odlukama o privatizaciji morale sudjelovati osnovne parlamentarne i izvanparlamentarne interesne grupe (od političkih stranaka i sindikata do udruženja poslodavaca). Totalitarni politički sustavi razmjerno su kratkog vijeka i pokazuju da formalno zajamčena prava nisu dovoljna. Samo građanin i poduzetnik, zaštićen u svojim vlasničkim pravima, koji slobodno, otvoreno i bez straha izražava svoju volju, može postati neovisnim čimbenikom demokratskog i pluralističkog društva. Gospodarstvo s točno određenim privatnim vlasnikom osnovni je, ali ne i dovoljni, uvjet svakog demokratskog sustava.

Odnos između demokracije i gospodarskog razvoja vrlo je složen i nije jednoznačno određen. U povijesti su postojala demokratska uređenja koja su bila ekonomski neuspješna. Čile je u vrijeme Allendea zabilježio veliku nestašicu roba i hiperinflaciju. Uslijedio je nedemokratski Pinocheov režim, koji se gospodarski pokazao vrlo učinkovitim, te njegovi modeli privatizacije ili razvoja mirovinskog sustava i porezne administracije služe za uzor većini zemalja u tranziciji. Kratko, kako pokazuje primjer zemalja »azijskih tigrova«, poput Malezije, Singapura ili Tajvana, uspješni gospodarski razvoj ostvariv je i bez demokracije. Ipak, kako demokracija obuhvaća slobodu izjašnjavanja, tiska, vjeroispovijesti, tako i ekonomsku slobodu, to je ona dugoročno sigurno preduvjet za gospodarski razvoj. Nakon dugog razdoblja autoritarnih režima, stanovnici Filipina, Tajvana i Republike Koreje spoznali su da ekonomski rast nije jedini preduvjet kakvoće života, već da demokracija omogućava potrebno dostojanstvo čovjeka i povratno potiče gospodarski razvoj (Buruna, 1997).

Unatoč nesavršenosti demokracije (ili možda baš zbog toga?), svjedoci smo njezina svakodnevnog jačanja i širenja demokratskih procesa u cijelom svijetu: nikakav monolitni i integralni poredak dugoročno nije moguć. U potpunosti su se pokazali neuspješnima pokušaji da se nedemokratski poredak očuva nasiljem, zatvaranjem ili ubijanjem političkih protivnika. Unatoč njihovoj golemoj moći, bezobzirnosti i utjecaju, urušila su se carstva Hitlera, Staljina i njima sličnih. Iako je u pravu Jean-Francois Revel (1993) kada ističe da je dvadeseto stoljeće bilo uvelike pogubno za demokraciju, jer se ona baš u njemu susretala s najvećim izazovima i previše često bila na kušnji, demokracija je uspješno trijumfirala nad svojim protivnicima. U svakom slučaju, demokracija nije savršena ali, kako je rekao talijanski politički teoretičar, Gaetano Mosca (1858.-1941.), dugogodišnji zastupnik elitizma u društvu, uvidjevši pod Mussolinijem što znači negiranje demokracije: »Nedostaci demokracije i parlamentarnog sustava su stvarno sitnice u usporedbi sa strašnim zlom koje

nastaje ako se demokratske tekovine zanemare» (Stromberg, 1996).

Opasnost od nerealnih očekivanja u vezi s privatizacijom, gospodarskim razvojem i demokracijom pogotovo je izražena u zemljama u tranziciji u kojima je došlo do velikog pada proizvodnje, što je uvjetovalo smanjivanje plaća većine zaposlenih uz istodobno nevjerljivo bogaćenje samo manjeg sloja stanovništva. Takva polarizacija društva, razbijanje starih vrijednosti, ustanova i oblika uz pretjeranu reguliranost gospodarstva i monopolskog položaja značajnog broja tvrtki, velik utjecaj političkih moćnika na gospodarska zbiranja, trome i čvrstu birokraciju, zamršen porezni sustav, nestalnost poreznih propisa, neučinkovitu poreznu upravu i veliki porezni teret vrlo lako dovodi do velike korupcije u svim sferama života. Stoga nije čudno da se u nekim od tih zemalja predlaže vraćanje u »dobri, stari«, ali i nedemokratski sustav. U Ukrajini, na primjer, novinarka nevladinog lista *Zerkalo nedeli* (Ogledalo tjedna), Julia Mostova, koja je izabrana za najboljeg novinara u 1996. godini, naglašava da je »svijetla demokratska budućnost« kojoj su težili svi Ukrnjaci proglašenjem samostalnosti i odbacivanjem prijašnjeg sustava dovele do općeg razočaranja potpuno korumpiranim društvom u kojem se uspješno može poslovati samo ako se isplaćuje mito. Izlaz iz tog stanja Mostova vidi samo u zaustavljanju demokratskih procesa i uspostavljanju učinkovite diktature (Maikut, 1997).

Gospodarski razvoj, privatizacija i demokratizacija u Hrvatskoj Gospodarski razvoj do osamostaljivanja Hrvatske

---

Nakon kratke vladavine centralno-planskog koncepta razvoja uvedenog 1947. godine, već se 1951. godine - uvođenjem samoupravljanja i postupnom decentralizacijom privrede - tržište neizbjegno vraća u naše društvo. U razdoblju ekstenzivnog zapošljavanja od 1952. do 1960. godine broj zaposlenih bio je gotovo udvostručen, pa se može reći da su u ostvarivanju važne ustavne kategorije - prava na rad - postignuti značajni rezultati. Razdoblje prije društvene i privredne reforme (1961.-1965.) karakterizira usporenje zapošljavanje, broj zaposlenih se malo povećao, a sve je izraženija pojавa nezaposlenosti s vrlo nepovoljnom kvalifikacijskom i dobnom strukturom nezaposlenih osoba. Nezaposleni su se ipak razmjerno lako zapošljavali, a kako kod značajnog dijela nije bilo dovoljne ekonomске motiviranosti za stručno ospozobljavanje, to je uvjetovalo da se zapošljavalo mnogo nekvalificiranih radnika. Tako se u društveno-ekonomsku reformu ušlo s nedovoljno homogenim i nedovoljno stabiliziranim strukturama ukupnog i aktivnog stanovništva, kao i s veli-

kim pričuvama radne snage u ukupnoj postojecoj zaposlenosti.

Privrednom reformom 1965. godine željela se povećati učinkovitost gospodarenja, dati veće značenje robnoj proizvodnji i tržištu, ali došlo je do usporavanja dinamike proizvodnje, pada proizvodnosti rada, efikasnosti privredivanja i investiranja, smanjivanja međunarodne razmjene, narušavanja monetarne stabilnosti i pada životnog standarda. U razdoblju od 1964. do 1972. godine tempo ekspanzije ukupne društvene proizvodnje smanjio se za trećinu, dok je porast poljoprivredne proizvodnje usporen više nego tri puta. U reformskom razdoblju godišnji porast zaposlenosti smanjio se tri puta. Poradi toga povećala se nezaposlenost, pa je došlo do masovne emigracije radne snage u inozemstvo.

Unatoč tome što se dosta dugo stidljivo provlačila kroz domaću ekonomsku teoriju, dogovorna ekonomija kulminirala je u prvoj polovici 70-ih godina na temelju stajališta da su dogovori između proizvođača materijalna snaga koja određuje karakter društveno-ekonomskih odnosa. Bajt (1986) kaže da se »taj aksiom mora smatrati osnovom 'teorije' tzv. socijalističke robne proizvodnje, poznatije kao dogovorne ekonomije«. Vjerovalo se da se društveni odnosi utvrđuju pravnim aktima, dogovorima i samoupravnim sporazumima o »udruživanju rada i sredstava«. U razdoblju od 1974. do 1979. godine došlo je do bujanja investicijske aktivnosti i, uz ostalo, do uvođenja organizacija udruženog rada i samoupravnih interesnih zajednica. Time je zapravo napuštena ideja o tržišnom privređivanju, a načelno nije se vratilo na državno-planski sustav, već se pokušalo razviti »treći model«. Kako je on bio nedjelotvoran i nije mogao funkcionirati u praksi, moralo se pribjegavati državnoj regulaciji u obliku privremenih mjera (Mencinger, 1986). Taj »treći« netržišni model pokazao se kao nedonošće koje nije moglo samo opstati, te se putem dogovorne ekonomije zapravo vratilo na državno-planski sustav (više državni nego planski).

Pritom razvijen delegatski sustav bio je regresivnog karaktera, koji zamjenjuje stvarnu demokraciju u društvu, blokira razvoj demokratskog političkog sustava i osigurava političku elitu od demokratske političke kontrole (Županov, 1995). Danas je, s određene vremenske distancije, razmjerno lako ocijeniti sve negativnosti koje je donio Zakon o udruženom radu. Dvanaest godina njegove vladavine pamtit će se kao »crna rupa« u hrvatskoj ekonomskoj i društvenoj povijesti. Letica (1989) je izračunao da su troškovi provođenja ZUR-a od 1976. do 1978. godine bili jednaki troškovima izgradnje 1000 kilometara autoputa ili 4,5 milijuna kvadratnih metara stambenog prostora. Tada je formirano oko 60 tisuća pravnih subjekata koji su napravili 1,5 milijuna novih propi-

sa. Procjenjuje se da je broj zakona, podzakonskih akata i samoupravnih općih akata za promatranih 12 godina dostigao i 10 milijuna, od čega na zakone i podzakonske akte otpada oko 100 tisuća propisa, dok su ostalo bili samoupravni akti.

Jerovšek (1986) navodi da je praksa pokazala kako veliki normativni red nije istinski red i da velika i podrobna organiziranost nije prava organiziranost. Takav veliki normativizam bio je uzročnik, ali i posljedica, institucionalnih rješenja koja su se ponajviše očitovala u atomizaciji gospodarstva i razbijanju jedinstvenog tržišta, što je u najvećoj mjeri posljedica prevlasti politike nad ekonomijom. Iako se duži niz godina nastojalo riješiti rasparčanost i nepovezanost privrede, pokušaji su dali slabe rezultate. Razlozi su ponajviše u tome što je povezivanje bilo prožeto administrativnom logikom i u većini slučajeva povjerenju nižim društveno-političkim zajednicama. Tako je u povezivanju privrede glavni kriterij bio pripadanje određenoj društveno-političkoj zajednici, što znači povezivanje samo u teritorijalnom smislu i postizanje mnogo slabijih rezultata od mogućih.

U cijelom razdoblju nakon privredne reforme 1965. godine gospodarstvo je bilo usmjereni na »intenzivan razvoj« napuštajući prijašnji »ekstenzivni razvoj«. Ako se pod intenzivnim razvojem podrazumijeva zahtjev za podizanjem kvalitete privredivanja i proizvodnosti rada na temelju tehničkog napretka, takvoj se usmjerenošti ne bi imalo što prigoroviti. Međutim, intenzivan razvoj sveo se na zapostavljanje radno intenzivnih aktivnosti i usmjerio se na trošenje društvenog kapitala, koji je tretiran kao obilni čimbenik razvoja, pa se njime zamjenjivao »oskudni« živi rad. Ujedno, zbog visokog opterećenja doprinosima, živi rad je bio skup, a društveni kapital umjetno učinjen jeftinim (jer su kamate bile mnogo niže od stope inflacije). U takvom okruženju nisu postojali putokazi za racionalno ponašanje, što je uvjetovalo niži porast proizvodnje od optimalnog, uz visoke troškove i nedovoljnu učinkovitost.

Kako je društveni standard na određenom području ovisio o proizvodnji na tom području, općine su preuzele brigu i odgovornost za zapošljavanje svog stanovništva te za financiranje svih oblika zajedničke potrošnje (zdravstva, školstva). Tako se olako i nepromišljeno ulazio u investicije, koje su bile korisne ako su i proizvodile gubitke, jer se na njima ubirao prihod putem doprinosova i radno angažirao dio nezaposlenih osoba. Sve je to dovelo do »investomanije« koja gotovo da i nema nikakve veze s pojmom investicija. Marendić i Vojnić (1989) navode da je gotovo jedna trećina domaćeg proizvoda bila namijenjena investicijama u fiksne fondove privrede i neprivrede. Kada bi se visokim stopama investi-

cija u osnovna sredstva dodale i visoke stope investicija u obrtna sredstva, do 80-ih godina stope investicija premašivale su 40% domaćeg proizvoda. To je krajnost koja se ne može objasniti nikakvom tržišnom ni ekonomskom logikom. Sve zemlje tržišne ekonomije imaju mnogo niže stope investicija. Zanimljivo je da je navedeni fenomen »investomanije«, odnosno investicijskih aktivnosti iznad akumulacijom danih okvira, u to vrijeme bio prisutan i u drugim socijalističkim zemljama. Investicijska ekspanzija ostvarivala se ili na teret smanjene unutrašnje potrošnje ili na teret inozemnih zajmova koji su se onda teško vraćali. Glavni uzrok tom fenomenu bila je potcijenjena vrijednost kapitala i nepostojanje finansijskog tržišta, te neriješeno pitanje upravljanja društvenom imovinom.

Prema Harrod-Domarovu modelu kapacitetnih i moltiplikatorskih učinaka investicija, gospodarski rast je matematički umnožak udjela investicija u domaćem proizvodu i njihove učinkovitosti (Domar, 1947). Konično tehnološko zaostajanje uz stalno opadanje učinkovitosti ulaganja utječe da je razvoj Hrvatske bio najviše određen investiranjem, a ono je određeno akumulacijom. Tako su se i mnogi razvojni modeli temeljili na inverznoj vrijednosti učinkovitosti ulaganja (Nikolić i Sicherl, 1965). Hrvatska je u dužem vremenskom razdoblju svojim gospodarskim razvojem potvrdila rezultate istraživanja Chenerya i Strouta (1966), koji su, sumirajući analizu razvojnih problema manje razvijenih zemalja, pokazali da u njima rast investicija ponajčešće iznosi od 12 do 15% godišnje, a da domaća akumulacija doseže jedva rast 6 do 8% godišnje. Na taj je način osnovni problem bržeg privrednog razvoja nedovoljna domaća akumulacija, što uvjetuje visoku potražnju za uvozom kapitala.

U takvim se okolnostima tehnološki napredak ostvariva jednostavnim i razmjerno jeftinim uvozom strojeva i druge opreme, a industrijalizacija je postala najvažniji strateški pravac. Tehnološki razvoj Hrvatske i modernizacija njezine privrede uglavnom su se zasnivali na kupovini strane tehnologije. Prilikom nabavljanja inozemne tehnologije bile su dominantne tehničko-tehnološke potrebe, dok su ekonomski aspekti i pravna dimenzija bili potpuno zanemareni. Tek negdje krajem 70-ih i početkom 80-ih godina javljanjem ekonomske krize započinje znanstveno-tehnološko osvješćivanje. Ono se očitovalo, među ostalim, u smanjenju uvoza tehnologije i prihvatanju domaće znanosti i njezinih rezultata kao značajnih razvojnih činitelja. Sistemske pretpostavke, zakonska regulativa i ekonomska politika uglavnom su više ograničavali nego poticali tehnološki razvoj. Nepostojanje ekonomske prisile i nedostatak motivacijskih čimbenika dovodili su do neracionalnog i nedjelotvornog donoše-

nja odluka o razvojnim potezima. To je u uvjetima volontaričke svijesti i potpune dobrovoljnosti imalo teže posljedice nego što se moglo očekivati. Zanemarivanje ljudskog znanja, kao temeljnog nositelja tehnologije treće tehnološke revolucije, uvjetovalo je da razvoj vlastitog istraživačkog potencijala, nužnog za iskorištavanje postojeće i stvaranje nove tehnologije, u značajnoj mjeri zaostaje za razinom tehnologije uvezene iz inozemstva. Jerovšek (1988) smatra da je takav tehnološki razvoj posljedica nepostojanja razvijenog tržišnog sustava, pa je onemogućeno povezivanje znanosti i gospodarstva. Inovacijski razvoj nije bio temeljen na tržišnim zahtjevima i potrebi (*demand pull*), već na izdvajanju države za znanstveni razvoj (*discovery push*). Državno preraspoređivanje sredstava značilo je oduzimanje sredstava gospodarstvu, uspostavljanje snažnih i skupih neformalnih snaga preraspodjele, što sve nije imalo veze s tržišnim i racionalnim gospodarenjem. Ujedno, Jerovšek vjeruje da su za nedovoljnu primjenu visoke tehnologije u našoj zemlji također bili krivi i specifični uvjeti. To su sustav upravljanja koji onemogućuje poduzetničko ponašanje i individualnu inicijativu; društveno vlasništvo koje ostvarivano kao nevlasništvo nema opipljivog pravnog subjekta uz koji se može vezati odgovornost i preuzimanje rizika; monotipski, od države propisani model upravljanja i rukovodenja, koji onemogućava poslovne inovacije, ukupni sustav nepovjerenja koji proizlazi iz volontaričke cik-cak razvojne politike.

U ekonomskoj teoriji poznata je Langeova misao da raspodjela nacionalnog dohotka na potrošnju i akumulaciju određuje tempo razvoja, a raspodjela investicija između različitih grana privrede određuje pravac razvoja (Napoleoni, 1982). U bivšim socijalističkim zemljama ostvarena je fetišizacija Langeove misli, te je precjenjivanje značenja akumulacije i investicije postalo osnovno obilježje njihova razvoja (Korošić, 1983, 1988). Pojam visokih stopa investicija, velike investicijske potrošnje i brzog rasta fiksnih fondova u smislu povećanja ljudskim radom proizvedenog nacionalnog bogatstva postali su gotovo sinonim socijalističke izgradnje i jamtvo uspješnog ekonomskog razvoja. Ideologija tog društva bila je dugi niz godina opsjednuta velikim investicijama kao takvima, dok je pitanje njihove efikasnosti bilo ako ne u potpunosti zanemareno, onda, u najboljem slučaju, nedovoljno ozbiljno shvaćeno. Smatralo se da je najvažnije investirati, jer ono što je investirano nije potrošeno, a što nije potrošeno, to uvećava narodno bogatstvo, te tako mora biti korisno.

Za razliku od nekih drugih teoretičara, Bajt (1986) je vjerovao da problem nije u opsegu investicija i njihovu administrativnom ograničavanju, već u načinu njihova financiranja i učinkovitosti. Bajt je usporedio rast domaćeg proizvoda

u Jugoslaviji s pet približno jednakim razvijenih zemalja OECD-a (Irskom, Grčkom, Portugalom, Španjolskom i Turčkom) kao i investicije za razdoblje od 1960. do 1980. godine. Učinkovitost investicija u Jugoslaviji mjerena odnosom prosječnog rasta društvenog proizvoda i udjela investicija iznosila je 64,2% prosječne efikasnosti u pet zemalja OECD-a. Da je učinkovitost investicija u Jugoslaviji bila jednakam prosjeku navedenih zemalja, domaći proizvod u 1980. godini trebao je biti gotovo dva puta veći od ostvarenog. Bajt tako ističe da se pokazalo kako državno poduzetništvo ne može osigurati učinkovitost usporedivu s kapitalističkom, pogotovo ne u odsutnosti tržišta. Stoga je Bajt (1988) smatrao da su potencijali socijalističkog razvoja iskorišteni. Iscrpljivanjem agrarnog viška, potpunim uništenjem tradicionalnih djelatnosti, prije svega poljoprivrede, forsiranjem teške industrije i općim padom proizvodnosti rada, kraj iluzija bio je neizbjegjan.

Vojnić (1989) navodi da je u razdoblju 1956.-1960. na razini Jugoslavije trebalo uložiti 2,4 dinara brutoinvesticija u osnovna sredstva privrede da bi se društveni proizvod povećao za jedan dinar. Kasnije se navedeni odnos cijelo vrijeme pogoršavao, te je u kriznom razdoblju sredinom osamdesetih godina trebalo ulagati čak preko 25 dinara brutoinvesticija u osnovna sredstva privrede da bi se društveni proizvod povećao za jedan dinar. Sicherl (1989) je također utvrdio stalno opadanje efikasnosti privređivanja u Jugoslaviji. Tako je domaći proizvod po jedinici aktiviranih osnovnih sredstava u društvenom sektoru zemlje (uz standardiziranu strukturu) u usporedbi sa 1964. godinom do 1974. godine opao oko 25%, do 1979. godine 30%, a početkom 80-ih poslije krize u vanjskoj likvidnosti i s povećanom inflacijom ukupno oko 40-50%. To znači da je učinkovitost upotrebe postojećih kapaciteta u društvenom sektoru u razdoblju od 1964. do 1985. godine opadala u prosjeku 2,5-3% godišnje. Drugim riječima, da se efikasnost upotrebe osnovnih sredstava u društvenom sektoru zadržala na razini 1964. godine, istom veličinom raspoloživih društvenih sredstava sredinom 80-ih godina mogao se ostvariti dvostruko veći domaći proizvod. Društvo je, dakle, imalo na raspolaganju velika sredstva koja su bila neefikasno upotrebljavana.

Rus (1989) vjeruje da su u razvoju bivše Jugoslavije napravljene dvije osnovne greške. Prva, u sustavu vlasništva ukinuti su kapital i kapitalni odnosi, a slijepo se preveličava značenje rada. Druga, kolektivizacijom odlučivanja stvoreno je prisilno sudjelovanje u kojem zaposleni preuzimaju odgovornost, a gube mogućnost kritike onoga o čemu bi trebali samostalno odlučivati rukovodeći ili profesionalni organi. U takvom nedostatku, kako to navodi Vojnić (1990), po naravi

je stvari morala dominirati uravnilovka koja ne samo da ne zadovoljava nikakva načela socijalne pravde nego baš nпротив, iz svih aspekata gledano predstavlja najgore moguće rješenje. Jer uravnilovka stvara takve odnose u raspodjeli gdje neradnici izrabljuju radnike zatvarajući svaku perspektivu općem društvenom napretku. U nedostatku tržišta kapitala nije se mogla obavljati ekonomski optimalna raspodjela raspoloživih sredstava, pa to znači da se nisu mogle ostvariti prijeko potrebne strukturne promjene i procesi strukturnog prilagodavanja. Franičević (1989) smatra da je socijalistička ekonomska teorija i ideologija uvijek bila naklonjena zanemarivanju poduzetništva, desubjektivizaciji i svođenju poduzetništva na funkciju. On vjeruje da su za to postojala dva razloga: socijalizam prepostavlja da posjeduje sve znanje o budućnosti, te je time dokinuta neizvjesnost, i, drugo, to znanje pripada kolektivu (državi, partiji), a ne pojedincu.

Unatoč čestim velikim i naizgled temeljitim reformama koje su bile provođene u razdoblju od četiri desetljeća do raspada Jugoslavije, neki bitni elementi »dogmatskog marksizma« ostali su nepromijenjeni. Dogmatski otpor ekonomskim zakonima u teoriji podrazumijeva konzervativni politički odnos prema uvjetima gospodarenja. Odnos prema tržišnom privređivanju bio je uvelike ambivalentan, te se unatoč načelnom opredjeljenju nije mnogo učinilo. Stoga ne iznenađuje da su dežurni službeni ideolozi i sredinom 80-ih godina navodili da »tržište i stanje na tržištu nanosi krupne štete i izmiče kontroli svih oblika« (Kožul, 1986). Posebno je bio negativan stav prema privatnom vlasništvu, za koje se smatralo da je nespojivo sa socijalizmom i samoupravljanjem, iz čega je potekao i negativan stav prema privatnom gospodarstvu i poduzetništvu. Kako je socijalizam diktatura proletarijata, kako su to mnogi vjerovali, onda, prema jednoj savršenoj definiciji Trockog, diktatura proletarijata označava uništavanje privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju. Stoga, socijalizam se može izjednačiti s uništavanjem privatnog vlasništva. Istina, u pojedinim socijalističkim zemljama (Čehoslovačkoj, Mađarskoj i Poljskoj), pred suton tadašnjeg sustava, racionalne komunističke vlade poticale su privatizaciju, što Schnytzer (1995) pripisuje osjećaju i predviđanju da će uskoro nastupiti kraj monopola njihove političke moći. Oni su stoga iskoristili privatizaciju kao zlatni padobran u pretvaranju nekadašnje političke moći u buduću ekonomsku.

U posljednjim godinama samoupravnog sustava u bivšoj Jugoslaviji javljali su se sve veći zahtjevi za radikalnim promjenama u gospodarskom sustavu i uspostavljanje novog tipa ekonomske demokracije. Pritom se, međutim, mnogo više verbalno obećavalo nego stvarno provodilo. Mnogim

dogmatskim moćnicima demokratizacija društva bila je sinonim za anarhiju, dezorganizaciju i socijalnu destrukciju. Tako je potpuno nedemokratički politički sustav naslijeden iz državnog socijalizma i nakon mnogih političkih reformi u svojim najvažnijim obilježjima zapravo ostao nepromijenjen i zadržan kao totalitarni sustav. Gotovo do svog samog kraja samoupravni socijalizam nije prihvaćao politički pluralizam, odnosno prihvaćao se nestranački pluralizam, kojeg nema nigdje u svijetu niti se znalo što on zapravo podrazumijeva. U svim socijalističkim državama, pa i u Jugoslaviji, komunističke partije su se ponašale poput Henryja Forda koji je obećao da će se njegov automobil moći kupiti u bilo kojoj boji koja će biti crna. Tako su i vladajuće partije ljudima nudile demokraciju, pod uvjetom da ona bude jednopartijska. Izbori su načelno bili slobodni, ali s već unaprijed izabranim listama onih koji trebaju biti izabrani. Ljudi su mogli slobodno birati, ali tako da izaberu one koji su određeni da budu izabrani.

Gospodarski razvoj omogućava samo ekonomска demokracija, a ona je kratkog dometa ako je ne prati stvarna politička demokracija koja omogućuje nesmetano pluralističko političko organiziranje s različitim programima izgradnje društva. U socijalizmu se zaboravljalo da se robna proizvodnja i ekonomski zakonitosti ne mogu nikakvom, pa ni revolucionarnom voljom »nadigrati«, niti se mogu »izigrati« političkim sredstvima. Neuspjesi privrednih reformi bili su u uzročno-posljedičnoj vezi s »izgonom« ekonomskih zakonitosti. Socijalizam se, kako je netko duhovito napomenuo, već od samog početka posvadio sa zakonom vrijednosti. Mnogobrojne propale političke i gospodarske reforme u bivšim socijalističkim zemljama najbolji su dokaz nužne uvjetovanosti i međuovisnosti ekonomski i političke demokratizacije. Nedostatak demokratskog pluralizma uz nepostojanje učinkovitog rukovodenja, za što je privatno vlasništvo najvažniji preduvjet, u Jugoslaviji je vrlo brzo dovelo do širenja siromaštva i samourušavanja samoupravnog socijalističkog sustava. Iako Horvat (1997) vjeruje da je tome razlog nedostatak demokracije u samoupravnom društvu - jer samoupravljanje je po njemu moguće samo u istinskoj demokraciji - nedavna povijest je pokazala da problemi očito nisu u oblicima socijalizma, nego u socijalizmu samom.

Socijalizam je uvelike sličan utopističkim pokušajima Roberta Owena, koji je 1825. godine uložio čitav svoj kapital za kupnju 8100 hektara za izgradnju naselja *Nova Harmonija* u New Lanarku kako bi stvorio društveni sustav dostojan ljudskog života. Sustav je imao samo jednu jedinu manu - zapravo nije funkcionirao, te je u potpunosti napušten 1828. godine, kao što se dogodilo socijalizmu 160 godina kasnije.

Osamostaljivanje Hrvatske, proces privatizacije i demokratizacija

Razdoblje od 1991. do 1996. godine svakako je jedno od najdramatičnijih razdoblja u novijoj političkoj i ekonomskoj povijesti Hrvatske. Dvije bitne promjene dominantno su odredile ukupna politička, društvena i gospodarska kretanja u tom razdoblju: prvo, proglašenje nezavisnosti i ostvarivanje samostalnosti Republike Hrvatske, i, drugo, uspostavljanje višestranačkog političkog sustava i tržišnog gospodarstva zasnovanog na privatnom vlasništvu. Tako su započeti procesi izgradnje pravnog i institucionalnog okvira te prilagođavanja političke i gospodarske prakse novom okviru, odnosno usvajanja tržišnog ponašanja. Dosadašnja su iskustva pokazala kako je u prelasku od planske privrede lakše ostvariti uvođenje institucija tržišta nego razviti tržišno ponašanje. Prijelaz je utoliko teži jer je to istodobno i proces učenja kako ne postoji povjesno iskustvo.

Osamostaljenje Hrvatske pratila je pobuna dijela Srba u Hrvatskoj te otvorena agresija Srbije i Crne Gore na Hrvatsku, što je uzrokovalo ogromne ljudske i materijalne gubitke. Oko četvrtina teritorija je okupirano i gotovo izdvojeno iz hrvatskog pravnog i gospodarskog sustava. Prekinute su i glavne prometne i infrastrukturne veze između pojedinih dijelova Hrvatske, što je zajedno s neposrednim utjecajem rata na gospodarsku aktivnost u ratnim zonama te posredno preko povećanog rizika na širu ratnu zonu i ukupnu državu, uvjetovalo drastičan pad ukupne gospodarske aktivnosti u 1991. godine te nešto blaži pad u iduće dvije godine.

Osamostaljenje i rat imali su kao posljedicu i prekidanje gospodarskih veza s državama agresorima te smanjenje gospodarskih veza s ostalim državama nastalim na području bivše zajedničke države, čime je bitno smanjeno tržište. Usporedno s time, pad komunizma u istočno-europskim zemljama, te raspad bivšeg Sovjetskog Saveza, imali su za posljedicu veliko smanjenje gospodarske aktivnosti te smanjenje razmjene s tim zemljama. Gubitak tih tržišta izazvao je pad potražnje te posljedično i pad gospodarske aktivnosti u Hrvatskoj. Kao posljedica navedenih promjena, statistički zabilježen pad bruto domaćeg proizvoda, na koji je utjecalo i izdvajanje okupiranih područja iz redovitog statističkog praćenja, iznosio je u 1991. godini 17,3 posto, da bi u 1992. i 1993. godini pad bio postupno ublažen na 9,0 posto, odnosno 3,5 posto.

Sve zemlje u tranziciji prolaze kroz velike promjene koje su bitno različite između pojedinih zemalja. Stupanj promjena ovisi o razvijenosti zemlje, naravi i opsegu ekonomskih izobličenja te razvijenosti institucionalnog okruženja. De Melo, Deniter i Gelb (1997) navode obilježja koja su u

većoj ili manjoj mjeri zajednička svim bivšim socijalističkim zemljama: makroekonomski ravnoteža ostvarena neposrednom kontrolom, plansko usklajivanje gospodarskih tokova, ograničeno i uglavnom malo privatno vlasništvo i narušenost relativnih cijena. Prelaskom na tržišno privređivanje i liberalizacijom cijena narušava se prijašnja makroekonomski ravnoteža, tako se smanjuje proizvodnja u javnom sektoru, povećava se značenje i proizvodnja privatnog sektora, a ukinutjem kontrole cijena i subvencija dolazi do promjene relativnih odnosa između pojedinih gospodarskih grana i tvrtki.

U odnosu na zemlje bivšeg tzv. istočnog bloka te su promjene u Hrvatskoj bile manje radikalne zbog specifičnog modela socijalizma koji je imao određene tržišne komponente, a koji je u Jugoslaviji razvijan od sredine šezdesetih godina. Ipak su posljedice tih promjena i u Hrvatskoj bile značajne. Posebno je važan bio proces privatizacije koji je započeo sredinom 1991. godine, kad su doneseni propisi koji su u osnovi nametnuli obvezu privatizacije, ali nisu operativno utvrđili i njezin postupak, već su mnoge aspekte postupka privatizacije prepustili subjektivnim odlukama. Takvi propisi ukazuju na nepostojanje jasne strategije privatizacije u Hrvatskoj, a u krajnjoj liniji i na pomanjkanje političke volje u tom pogledu (Ekonomski institut - Zagreb, 1992). Teško je reći je li razlog tome želja nosilaca vlasti i odlučivanja da zadrže kontrolu nad gospodarstvom ili pak njihova nespremnost da se suoče s poteškoćama povećane nezaposlenosti i socijalnih napetosti koje privatizacija izaziva.

Umjesto brze promjene sustava kroz model privatizacije putem podjele dionica, primijenjen je proces privatizacije po modelu prodaje nakon prethodnog podržavljenja, čime se državi daje značajna uloga i veliko diskrecijsko pravo. Osnovano državno tijelo za provedbu privatizacije (Agencija za restrukturiranje i razvoj, kasnije Hrvatski fond za privatizaciju) ima široke ovlasti i mogućnosti za donošenje diskrecijskih odluka time da nikome nije neposredno odgovorno (Bičanić, 1993). Taj model je sporo dezintegrirao postojeći sustav vlasništva zamjenjujući ga novim privatnim, stvorivši dugotrajno razdoblje nepriznavanja zakona s posljedičnim naglim porastom opće neizvjesnosti i povećanom neefikasnosti upotrebe kapitala. Povećana neefikasnost se mogla i očekivati, jer bez uspostavljanja vlasničkih odnosa nije moguće tržišno se ponašati i djelovati na makroekonomskom planu. Izgradnja i prihvatanje zakonodavstva vezanog uz proces privatizacije izazvala je vrlo malu javnu raspravu. Vjerojatno je to posljedica nenaviknutosti na mehanizme »demokratskog sudjelovanja i kontrole«, za koje je uočeno da su slabo razvijeni i u drugim zemljama u tranziciji (Deacon i sur., 1992), što je uvelike posljedica nepostojanja demokrat-

ske infrastrukture i tradicija u zemljama koje izlaze iz socijalizma (Castle-Kanerova, 1992). Učestale kasnije promjene i nadopune izvornog teksta zakona dovele su u neravnopravan položaj sudionike procesa, smanjile transparentnost postupka privatizacije, pothranjuju osjećaj pravne nesigurnosti te su povećale opasnost od donošenja samovoljnih odluka (Čučković, 1997).

Promjene u procesu privatizacije najsporije su se odvijale u sektoru velikih poduzeća koja su u nedostatku kupaca ostala u državnom vlasništvu, te u javnim infrastrukturnim poduzećima i bankama, koji nisu ni bili obuhvaćeni procesom privatizacije. Kod malih poduzeća stanje je bilo bolje, naime privatizacija je izvršena brže, a i zbog svoje veličine, ta su poduzeća fleksibilnija. Osim toga, liberalizacija sustava uz agoniju velikih poduzeća potaknula je nastajanje velikog broja malih poduzeća, najviše u djelatnosti trgovine i drugih poslovnih usluga. Raspadom postojećeg fiskalnog sustava i padom porezne osnovice zbog pada ukupne aktivnosti došlo je do značajnog pada poreznih prihoda. To je, uz istodobni rast državnih izdataka vezanih uz obranu i zbrinjavanje programnika i izbjeglica, rezultiralo povećanjem deficit-a središnje države, a, zajedno s rastućim gubicima u sektoru državnih poduzeća, i ukupnog deficit-a javnog sektora. Taj se deficit pokriva neposredno, ili posredno putem banaka, emisijom novca središnje banke, što je stvorilo i poticalo visoku rastuću inflaciju. Dio deficit-a države pokriva se i prihodima od privatizacije, no to je u osnovi imalo negativan utjecaj na ukupnu situaciju jer je model privatizacije na taj način usmjerio štednju u javnu potrošnju umjesto u dokapitalizaciju poduzeća koja su iz bivšeg sustava naslijedila kroničnu potkapitalizaciju.

U uvjetima visoke neizvjesnosti uzrokovane političkom krizom u regiji te neadekvatno provedenim institucionalnim promjenama, pada aktivnosti zbog gubitka vanjskih tržišta i općeg pada potražnje, još neizgrađene nužne pravne i institucionalne infrastrukture koja bi osigurala vlasnička prava u novom tržišnom ambijentu te pada štednje i sloma bivšeg mehanizma financiranja, sklonost investiranju znatno je smanjena te je udio investicija u bruto domaćem proizvodu pao na oko 14 posto, što je ispod razine amortizacije. Smanjenje investicija uvjetovalo je povećano tehnološko zastarjevanje proizvodnih kapaciteta i pogoršanje konkurenčke sposobnosti gospodarstva na svjetskom i - uz liberalizaciju uvoza i aprecijaciju tečaja - na domaćem tržištu (Rohatinski, 1996).

Smirivanje ratnih zbivanja omogućilo je i odlučniji početak oporavka gospodarstva. Provedbom stabilizacijskog programa Vlade, tijekom 1993. godine relativnim smanjenjem izdataka i poboljšanjima poreznog sustava smanjen je

i deficit državnog proračuna. Realan rast osobne i javne potrošnje, uz određeni oporavak investicija, te rast izvoza omogućili su u 1994. godini oživljavanje i porast ukupnih gospodarskih aktivnosti. Postupnom oporavku ukupne gospodarske aktivnosti pridonijela je i intenzivna dogradnja pravnog i institucionalnog okruženja i prilagođavanje gospodarskih subjekata novom sustavu, čime je započelo prevladavanje negativnih učinaka transformacijskog šoka.

U novom institucionalnom okruženju te u uvjetima sloma aktivnosti u sektoru velikih državnih poduzeća, nastankom desetaka tisuća novih malih privatnih poduzeća i radnji stvorena je nova slika hrvatskog gospodarstva. Tako je broj poduzeća povećan s oko 11 tisuća u 1990. na više od 50 tisuća u 1995. godini i gotovo 145 tisuća u 1997. godini. Udio poduzeća u privatnom vlasništvu dostigao je u 1995. godini 95 posto. Iste godine u sektoru nefinansijskih poduzeća privredni je sektor ostvario oko 55 posto ukupne dodane vrijednosti i zapošljavao oko 56 posto ukupno zaposlenih. Od svih novoosnovanih poduzeća u Hrvatskoj u 97 posto slučajeva radi se o poduzećima osnovanim kapitalom domaćeg podrijetla. U ukupnosti sadašnja organizacijska struktura hrvatskog gospodarstva omogućuje razvitak malog privatnog poduzetništva s usmjerenošću na djelatnosti niže kapitalne intenzivnosti i tehnološki manje zahtjevne, koje su u prijašnjem sustavu bile razmijerno manje razvijene.

U kojoj mjeri u Hrvatskoj postoje dobri uvjeti za poslovanje, koliko je prihvaćena liberalizacija gospodarstva i ostvarene ekonomске slobode? De Melo, Deniter i Gelb (1997) usporedivali su rezultate gospodarskog razvoja 26 bivših socijalističkih zemalja Istočne i Srednje Europe, zemalja bivšeg Sovjetskog Saveza te Mongolije, Kine i Vijetnama u razdoblju od 1989. do 1994. godine koristeći indeks liberalizacije. On je bio vagana sredina triju pokazatelja: liberalizacije domaćeg tržišta (koji je obuhvaćao slobodno određivanje cijena i uklanjanje monopolija državnim poduzećima), vanjskotrgovinske liberalizacije (na koji su utjecale konvertibilnost valute, sloboda u vanjskoj trgovini, uključujući uklanjanje kontrole izvoza, visina carina i slično) te rezultati u privatizaciji (privatizacija malih i velikih tvrtki i reforme bankarskog sustava). Zemlje su bile podijeljene u četiri grupe: one koje provode brze reforme, iznadprosječne, ispodprosječne i spore reforme. Šest promatranih zemalja (među kojima i Hrvatska) bile su pogodene regionalnim napetostima i ratovima. Zaključci istraživanja nedvojbeno pokazuju da liberalizacija potiče gospodarski rast, omogućuje snižavanje inflacije, a utvrđena je i uska pozitivna povezanost između političkih sloboda i stupnja liberalizacije. U zemljama gdje su bivše komunističke partije cijelo vrijeme bile na vlasti (Uzbekistan, Turkmeni-

stan, Kazahstan i Ukrajina) uglavnom je niska razina političkih sloboda i reforme su se provodile vrlo sporo. U zemljama koje su odlučno prekinule s komunističkim sustavom (Poljska, Mađarska, Češka Republika, Litva, Estonija i Latvija) liberalizacija je bila mnogo izraženija i nije došlo do bitnije promjene u njihovim pokazateljima liberalizacije iako su se u nekima od njih reformirani komunisti vratili na vlast (Litva, Poljska, Mađarska i Estonija). Hrvatska je za cijelo razdoblje 1989. - 1994. godine imala kumulativni indeks liberalizacije 3,98, te bi po tome spadala u grupu zemalja koje provode brze reforme (koju su činile Slovenija, Poljska, Mađarska, Češka Republika i Slovačka Republika). Hrvatska je najbolje rezultate zabilježila u liberalizaciji domaćeg tržišta (kumulativni indeks iznosi 4,6 i među najvišima je kod promatranih zemalja), zavidne rezultate u vanjskotrgovinskoj liberalizaciji (kumulativni indeks 4,4) i mnogo lošije u privatizaciji (kumulativni indeks 3,2). Ocjena političkih sloboda razmatranih zemalja kretala se od 1,00 do 6,50. Hrvatska je ocijenjena s 4,00, koliko je dobila Moldavija, odnosno znatno niže nego Slovenija, Mađarska i Češka Republika (6,50) ili Poljska (6,00).

Johnson i Sheehy (1996) izračunali su indeks ekonomskih sloboda za 142 zemlje u svijetu koristeći deset ekonomskih pokazatelja (trgovinsku politiku, fiskalnu politiku, državnu potrošnju, monetarnu politiku, priljev kapitala i strane investicije, bankarski sustav, nadnlice i kontrolu cijena, vlasnička prava, regulaciju i »crno« tržište). Sa stajališta našeg razmatranja posebno je zanimljiv kriterij regulacija. On ocjenjuje koliko je teško započeti gospodarsku djelatnost (veća regulacija znači otežano poduzetništvo), zatim raširenost korupcije u društvu, primjenjuje li se postojeća regulacija dosljedno na sve gospodarske subjekte, postoji li u zemlji državna služba nadležna za utvrđivanje ograničenja i kvota. Svi su pokazatelji ocjenjivani od 1 (najbolje, npr. nepostojanje korupcije) do 5 (najlošije, npr. vlada u potpunosti otežava novo poslovanje, cvjeta korupcija, a postojeći propisi se ne primjenjuju ili se primjenjuju od slučaja do slučaja). Među 24 zemlje u svijetu za koje je ocijenjeno da su najviše napravile u poboljšanju ekonomskih sloboda i poticanju stranih ulaganja dvije su zemlje u procesu tranzicije: Moldavija i Poljska. Od svih zemalja u tranziciji najbolje je ocijenjena Češka Republika (ukupni indeks ekonomske slobode 2,00). Navodi se da ekonomske slobode još vladaju u Mađarskoj (indeks 2,90) i Slovačkoj Republici (2,95). Za ostale zemlje u procesu tranzicije ocijenjeno je da ne postoji potrebna ekonomska sloboda. Ukupni indeks za Hrvatsku iznosi 3,7, pri čemu je veliko značenje visokog udjela javne potrošnje (ocjena 5) i sporosti u procesu privatizacije (ocjena 4) koja je, kako

vjeruju autori, posljedica nevoljnosti birokrata da omoguće privatizaciju velikih javnih tvrtki. Ocjena Hrvatske sigurno bi u cijelini bila bolja da je u razmatranju veća pozornost posvećena aktualnoj monetarnoj politici u kojoj je zaustavljena inflacija, a koju su autori koristeći ponajviše podatke iz 1992. i 1993. godine ocijenili kao neuspješnu i dali joj najgoru ocjenu (5).

Reintegracija okupiranih područja u 1995. i 1996. godini, otvaranje glavnih komunikacija i energetsko povezivanje svih regija te stvaranje pretpostavki za trajno političko rješenje krize u regiji zaključenjem Daytonskog sporazuma, stvaraju mogućnosti za snažan oporavak gospodarske aktivnosti u idućem razdoblju. Pokazatelji gospodarskih kretanja u Hrvatskoj uglavnom su ohrabrujući: fizički opseg industrijske proizvodnje povećan je u 1996. godini 3,1%, a u prvih šest mjeseci 1997. godine 4,7%; proizvodnost rada u industriji povećana je u 1995. godini 6,6% i u 1996. godine 11,3%. I dalje, međutim, pada broj zaposlenih, dok je ukupni izvoz (preračunan u dolarima) nakon porasta u 1994. i 1995. godini u 1996. godini zabilježio pad od 2,6%. Također su stvorene i pretpostavke za dovršenje privatizacije i restrukturiranje u sektoru velikih državnih poduzeća i banaka, što je temeljna pretpostavka za dugoročan održiv rast u uvjetima makroekonomskih stabilnosti. Tako je u 1996. godini započela sanacija triju najvećih banaka, pale su kamatne stope, štediše se vraćaju bankama te raste štednja.

U idućim godinama može se očekivati nastavak kompleksne i teške zadaće organizacijskog restrukturiranja velikih državnih poduzeća i banaka usmjerjen prema profitabilnosti. Sretan kraj cjelokupnog posla, uspješna privatizacija hrvatskog gospodarstva u cijelini, ne može se očekivati prije 1998. godine, a pitanje je hoće li biti i tada. Razvoj demokracije i privatnog sektora u gospodarstvu, uz poštovanje gospodarskih kriterija pri oblikovanju političke volje, može razmjerno brzo voditi potrebnom preoblikovanju hrvatske države. Brza privatizacija pri tome može biti odlučujući poticaj.

Ocjena posljedica privatizacije i buduća kretanja gospodarskog razvoja

U svijetu dinamičnih promjena stupanj neizvjesnosti iznimno je velik te se projekcije budućih kretanja gospodarskog razvoja mogu uzimati tek kao gruba slika mogućih kretanja. Glavna obilježja razvoja hrvatskog gospodarstva u budućnosti trebala bi biti dovršenje procesa tranzicije i prilagodavanja poslovanja i ponašanja novom okviru, za što će svakako trebati dulje vrijeme. Hrvatska kao mala zemlja u blizini snažnog europskog povezivanja nužno mora težiti što većoj otvorenosti kao trajnom strateškom opredjeljenju. Hrvatska se po

razini nacionalnog dohotka po stanovniku od oko 4000 USD u 1995. godini svrstava u zemlje u razvoju sa srednjim dohotkom. Zaostajanje za najrazvijenijim europskim zemljama iznosi oko sedam puta. Ako se uzmu u obzir razlike u kupovnoj moći koje proizlaze iz različite strukture relativnih cijena, tada se zaostajanje smanjuje na oko četiri do pet puta. Stoga približavanje stupnju razvijenosti razvijenih zemalja treba biti najvažniji cilj hrvatskog gospodarstva i društva u cjelini, za što sigurno postoje objektivne ekonomske mogućnosti. Pritom, svakako je najznačajnija promjena vlasničkih odnosa, odnosno izgradnja cjelovitog sustava zaštite privatnog vlasništva, zbog njegovog dominantnog utjecaja na motivacijsku strukturu važnu za štednju, investiranje i ekonomsku učinkovitost. Izgradnja sustava zaštite privatnog vlasništva ne podrazumijeva samo stvaranje i usvajanje potrebne regulative već i mnogo teže postupke utvrđivanja prioriteta i učinkovito provođenje zakona (World Bank, 1996). Stoga je jedna od najvažnijih temeljnih pretpostavki za projekcije rasta uspješno dovršenje procesa zaštite privatnog vlasništva u najskorijoj budućnosti Uz dovršenje tog sustava te održavanje postignute monetarne stabilnosti, još su dva dijela gospodarske politike ključna za stvaranje pretpostavki za visok stabilan rast. Prvo, dovršenje izgradnje pravnog i institucionalnog okvira za razvoj tržišta kapitala, čime se stvaraju uvjeti za efikasno funkcioniranje finansijskog sustava kako bi se osigurala odgovarajuća mobilizacija i alokacija štednje. Drugo, odgovarajućom fiskalnom politikom, odnosno politikom poreza i politikom javne potrošnje valja stvoriti poticaje za rast štednje i investicija.

Osnovne zapreke za gospodarski rast u neposrednoj budućnosti jesu visoka razina i neodgovarajuća struktura javnih rashoda, visoka porezna opterećenja, neadekvatan finansijski sustav i nezaokruženi vlasnički sustav. Ono što možemo u najvećoj mjeri ocijeniti kao dostignuto, a važno je za strategiju rasta otvorenog malog gospodarstva zasnovanu na privatnom sektoru, jesu visok stupanj deregulacije i liberalizacije gospodarskog sustava. Približno do sredine prvog desetljeća idućeg stoljeća bruto domaći proizvod (BDP) u Hrvatskoj trebao bi, prema prognozi Svjetske banke, rasti po stopi oko 5,5 posto godišnje (World Bank, 1997). Prognozirana stopa za Istočnu i Srednju Europu za razdoblje do 2004. godine iznosi 3,9 posto, a za cjelinu zemalja u razvoju 4,9 posto. Usporedbe radi, prognoze rasta u istom razdoblju za zemlje OECD-a iznose 2,8 posto, a svijeta u cjelini 3,3 posto. Europska banka za obnovu i razvoj procijenila je porast BDP-a Hrvatske u 1997. godini 5,5 posto, a *Economist Intelligence Unit* 6 posto, što je najviša stopa rasta BDP-a među svim zemljama u tranziciji (Hirschler, 1997). Predviđanja

bržeg rasta u Hrvatskoj od rasta u skupini Istočne i Srednje Europe temelji se na tome da Hrvatska spada u skupinu zemalja koje su najviše odmakle u procesu tranzicije te na povoljnim učincima rješavanja političke krize koja je u prethodnom razdoblju utjecala na relativno nižu razinu gospodarske aktivnosti. Može se očekivati brži rast razmjene sa svijetom (godišnji porast izvoza oko 7 posto i uvoza oko 5 posto) od rasta BDP-a, što pokazuje dinamičan rast uključivanja i domaćeg u svjetsko gospodarstvo (Miljenović i sur., 1996). Tako bi sredinom prvog desetljeća idućeg stoljeća Hrvatska s oko 9000 USD po glavi stanovnika smanjila zaostajanje za najrazvijenijim europskim zemljama, te dostigla stupanj razvijenosti skupine manje razvijenih zemalja Europske unije s početka 90-ih.

Kako možemo ocijeniti budući razvoj privatizacije i demokracije u Republici Hrvatskoj? Fischer i Gelb (1991) procjenjuju da je za restrukturiranje i privatizaciju malih tvrtki potrebno dvije do četiri godine, dok je za ozdravljenje, restrukturiranje i privatizaciju velikih tvrtki u državnom vlasništvu kao i bankarskog sustava potrebno i više od deset godina. Dahrendorf (1991) kaže da je za donošenje ustava potrebno šest mjeseci, za promjene ekonomskog i političkog sustava šest godina, a za izgradnju demokratskog poretku šezdeset godina. U tom dugom razdoblju trebale bi se izgraditi temeljne institucije civilnog društva u koje on ubraja građanska prava, neovisno sudstvo, političke stranke, slobodni tisk te širi skup legitimnih zahtjeva koji se mogu označiti kao građanska prava. Gotovo sve političke i građanske slobode i prava čovjeka i građanina mogu se sažeti u jedan zahtjev: ne biti objektom nepredvidljive i neočekivane samovolje drugoga. Udovoljiti tom zahtjevu znači ostvariti demokraciju (Mirić, 1996). Sigurno da je jedna od najznačajnijih odrednica u ostvarenju demokracije i mogući uspješan završetak procesa privatizacije. Ako taj proces ne bi bio pravedan, to može dugoročno imati vrlo nepovoljne posljedice i za gospodarski razvoj i za demokraciju. Ako se dopusti nezakonito ponašanje u postupku privatizacije i ono postane jako rašireno, rad i ponašanje u skladu sa zakonom počinju se smatrati manje vrijednim. Nezakonitost postaje temeljno načelo ekonomskе aktivnosti, te se podriva slobodno tržišno gospodarstvo i narušava demokratska politička struktura. Pojedinci koji su danas na nezakonit način privatizacijom stekli ekonomsku moć, sutra će na isti način zahtijevati političku vlast. Istina, u zemljama u tranziciji postoje i suprotni primjeri - da se sadašnja politička vlast iskorištava za nepravednosti u privatizaciji. Tako *Newsweek* (1996) navodi da u Republici Slovačkoj privatizacija znači davanje državnih tvrtki u vlasništvo političkim saveznicima. Prijašnji ministar

privatizacije, Ivan Miklos, kaže da su nekadašnje najvažnije i najprofitabilnije državne tvrtke sada u vlasništvu ljudi povezanih s vladajućom strankom Pokreta za demokratsku Slovačku premijera Vladimira Mečiara.

Da bi se olakšao proces privatizacije i što više onemogućile popratne negativne pojave, Douglas (1994), koristeći uspješna iskustva u više zemalja, navodi načela koja bi trebalo poštivati u postupku privatizacije: 1) jasno utvrditi ciljeve privatizacije (radi li se o povećanju konkurentne sposobnosti tvrtke, povećanju učinkovitosti pojedine tvrtke ili gospodarstva u cjelini, ostvarenju proračunskih prihoda, prikupljanju dodatnih sredstava za investicije, ostvarivanju šireg vlasništva kako bi se onemogućila neka buduća nacionalizacija, ostvarenju pravednosti i naknadi ljudi zbog posebnih zasluga); 2) ostvariti potrebnu odlučnost i pripremljenost vlade i nadležnih tijela da riješe probleme koji prate privatizaciju (izgradnja ili pospješivanje sustava materijalno-pravne zaštite nezaposlenih, programa poticanja profesionalne i prostorne mobilnosti osoba koje su ostale bez posla, kao i programa njihova osposobljavanja, usavršavanja, prekvalifikacije, rehabilitacije i slično); 3) poticati konkurenčiju na tržištu, koja uvjetuje inovacije, modernizaciju i poboljšavanje cijelokupnog poslovanja; 4) čak i prije postupka privatizacije izgraditi zakonodavstvo koje štiti konkurentnost i otežava stvaranje monopolnih položaja i uvjeta te jasno zakonodavstvo o zaštiti vlasničkih prava; 5) vrlo dobro osposobiti ljude koji će provoditi privatizaciju; 6) privatizacija mora biti dio ukupnog restrukturiranja gospodarstva (liberalizacije, reforme socijalne skrbi, mirovinskog sustava i drugo) jer će sama po sebi postići polovične rezultate; 7) jasno i na vrijeme informirati javnost i pogotovo osobe koji će biti njome neposredno pogodene (u više slučajeva uočeno da problem nije brzina privatizacije, već nesigurnost i neizvjesnost koje privatizacija stvara); 8) dosljedno i pošteno ponašanje u privatizaciji znaće izgradnju ekonomskog povjerenja javnosti (što znači da će proces ići bez većih teškoća, a inače će doći do protivljenja i nastajanja velikih popratnih troškova). Privatizacija će sigurno biti mnogo lakša ako javnost ima povjerenje u neovisnost, objektivnost, učinkovitost i poštovanje onih koji je provode. Stvaranje takve reputacije nije lako, ali su primjeri iz više zemalja pokazali da je moguće (Alterman, 1988; Bös, 1993; Ohmi, 1997; Hemming i Miranda, 1991).

Sadašnjost i budućnost ekonomskih uvjeta i demokracije

ziciji gotovo ponovno »otkriveni«, a možda se već i potrošili od prevelikog korištenja (Klare, 1994). Često smo svjedoci zaklinjanja u potrebu jačanja demokracije i istodobno aktivnu ulogu države. Tako nastaju dva oprečna stava o što manjem utjecaju države sa »što većom demokratskom aktivnom ulogom« građana, dok se s druge strane smatra da je država ona dominantna institucija u ekonomskom životu ljudi koja će riješiti sve, pa i najsigurnije poteškoće. Pritom se naglašava »pravna država«, a ne neki administrativni sustav iz prošlosti. Nedavne ratne strahote i neizvjesnost privatizacije sigurno potiču hrvatske građane da svladaju svoj strah bijegom pod okrilje i zaštitu države. Hrvatska država, s druge strane, rado preuzima brige i odgovornosti svojih građana, koji su u novonastalim uvjetima i nesnalaženju u slobodi zatražili njenu zaštitu.

Vrijeme će pokazati hoće li i hrvatska država doživjeti slične kritike kao što su to doživljavale razvijene države blagostanja u posljednjih trideset godina. Često se kaže da je država blagostanja izgubila svoj izvorni smisao i postala pretenciozna, napuhnuta i, što je najgore, skupa. Ponaša se suviše očinski, osjeća obvezu da se mijesha u sve moguće teškoće koje nastaju u društvu, nastojeći ih naizgled riješiti i omogućiti gotovo beskonfliktne uvjete života. Gotovo ne postoji ništa što nije u interesu vlade. Poteškoća je u tome što je u protekla tri ili četiri desetljeća, državna vlast postala sve manje učinkovitom, što nije toliko posljedica njezine *veličine per se*, već što se upletala u pitanja za koja jednostavno nije bila sposobljena i koja su izvan njezine moći.

Mi uživamo blagodat - ili je to možda prokletstvo - da živimo u zanimljivo vrijeme. Čak i sada, kada narodi i ljudi bivšeg Istočnog bloka proklamiraju svoje političke ideale na način i jezikom koji je potaknuo i osigurao osnivanje zapadnih demokracija, i kada mnoge države Istočne i Srednje Europe teže prema demokraciji, demokracija se čini uzdrmanom i u najrazvijenijim zemljama. Svakodnevno smo svjedoci uznemirujućih znakova iscrpljenosti, cinizma, oportunitizma i beznadnosti, što su glavni pokazatelji poteškoća koje prijete demokraciji. Iskušenja i nevolje kroz koje prolaze razvijene države mogu u mnogočemu biti vrlo poučna za ostala demokratska društva - u dobru ili zlu - a bez sumnje ponekad istodobno i u jednom i drugom. Demokracija, naravno, zahtijeva zakone, ustave i odgovarajuće institucije, ali ona je ovisna i o onome što bi se moglo nazvati »sklonost k demokraciji«. Ta sklonost uključuje pripravnost na suradnju s drugima koji se od nas razlikuju, kombinaciju čvrstog uvjerenja i spremnosti za kompromise nakon što se spozna da se ne može uvijek dobiti sve što se želi, osjećaj individualnosti i posvećenosti zajedničkom dobru koje nije u vlasništvu sa-

mo jedne osobe ili manje grupe ljudi. Takvo je ponašanje teško usvojiti preko noći, pogotovo u uvjetima prijelaznog razdoblja između rušenja jednog i uspostave drugog političkog poretka. Prava je demokracija, kako kaže Abraham Lincoln, »posljednja, ali i najbolja nada na zemlji«, koja zahtijeva sudjelovanje svakog pojedinog člana potaknutim osjećajem odgovornosti prema zajednici. Pred hrvatskim društvom i dalje ostaje ona vječna zadaća uskladivanja političkog života koji nastaje u institucijama i ekonomskog života koji se stvara na tržištu (Dahrendorf, 1992). Pritom je nužno pomoci većem medusobnom uvažavanju svih sudionika, izgradnji kulture demokratske rasprave i tolerancije, kao i vjerojatno najznačajnijem oslobođanju ekonomije od političkog pritiska. Stvaranje hrvatske države, ukidanje političkog monopolia i ostvarivanje procesa privatizacije dobre su osnove za daljnji gospodarski razvoj i poticanje demokratizacije. Hrvatska ne smije propustiti šansu demokratskog uređenja dopuštanjem nezakonitosti i makinacija u privatizaciji. Inače će se stvoriti svojevrsna sprega novonastalih vlasnika i političke elite, što je najneposrednija brana i razvitu gospodarstvu i razvitu demokraciju.

LITERATURA

- Alterman, R. (eds.) (1988), *Private supply of public services, Evaluation of Real Estate Exactions, Linkage, and Alternative Land Policies*, New York University Press, New York and London.
- Bajt, A. (1986), *Alternativna ekonomska politika*, Globus, Zagreb.
- ID. (1988), *Samoupravni oblik društvene svojine*, Globus, Zagreb.
- Baum, D. (1989), Četvrti intervju s nobelovcem Miltonom Friedmanom: Privatizirati, privatizirati, privatizirati, *Privredni vjesnik*, 38(2687):4-7.
- Bös, D. (1993), Privatization in East Germany, u: Tanzi, V. (eds.) (1993), *Transition to Market, Studies in Fiscal Reform*, International Monetary Fund, Washington, D.C.
- Boycko, M., Scleifer, A., Vishny, R. (1995), *Privatizing Russia*, The MIT, Cambridge, Massachusetts, London, England.
- Buruna, I. (1997), Asian Values, *New World*, 3(7):66.
- Castle-Kanerova, M. (1992), Social Policy in Czechoslovakia, u: Deacon, Bob (ed.), *The New Eastern Europe, Social Policy Past, Present and Future*, SAGE Publications Ltd, London.
- Chenery, H. B., Strout, A.M. (1966), Foreign assistance and economic development, *American Economic Review*, 56(2):679-733.
- Commander, S., Fan, Q., Schaffer, M. E. (1996), *Enterprise Restructuring and Economic Policy in Russia*, World Bank, Washington D.C.
- Čučković, N. (1997), Neslužbeno gospodarstvo i proces privatizacije, projekt »Neslužbeno gospodarstvo u Republici Hrvatskoj«, *Finansijska praksa*, 21(1-2):259-276.
- Dahrendorf, R. (1991), Die gefährdete Civil Society, u: Michalski, K. (ed.), *Europe und Civil Society*, Klett-Cotta, Stuttgart.
- ID. (1992), *Der moderne soziale Konflikt, Essay zur Politik der Freiheit*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart.
- Domar, E. D. (1947), Expansion and Employment, *American Economic Review*, 37(1):34-55.

- Douglas, R. (1994), Privatization: Lessons from New Zealand, u: Galal, A., Shirley, M. (1994), *Does Privatization Deliver?*, The World Bank, Washington, D.C.
- Earle, J.S., Frydman, R., Rapaczynski, A., Turkewitz, J. (1994), *Small Privatization, The Transformation of Retail Trade and Consumer Services in the Czech Republic, Services in the Czech Republic, Hungary and Poland*, Central European University Press, Budapest, London, New York.
- Ekonomski institut - Zagreb (1992), Koncepcija i strategija gospodarskog razvoja Republike Hrvatske, *Privredna kretanja i ekonomski politika*, broj 10, Narodna banka Hrvatske i Ekonomski institut - Zagreb, Zagreb.
- Elshtain, J. B. (1995), *Democracy on trial*, BasicBook, New York.
- Fischer, S., Gelb, A. (1991), The Process of Socialist Economic Transformation, *Journal Of Economic Perspectives*, 5(4):91-105.
- Franićević, V. (1989), Poduzetništvo kao politički projekt, *Naše teme*, 33(11):2773-2782.
- Friedman, M. (1989), Zaustavite štampanje novca, *Vjesnik*, 14. veljače 1989.
- Frydman, R., Rapaczynski, A., Earle, J. S. et al. (1994), *The Privatization Process in Central Europe*, Central European University Press, Budapest, London, New York.
- Frydman, R., Rapaczynski, A. (1994), *Privatization in Eastern Europe: Is The State Withering Away?*, Central European University Press, Budapest, London, New York.
- Galal, A., Shirley, M. (1994), *Does Privatization Deliver?*, The World Bank, Washington, D.C.
- Hemming, R., Miranda, K. (1991), Privatization, u: Hemming, R., Ke young, C. (eds), *Public Expenditure Handbook, A guide to Public Expenditure Policy Issues in Developing Countries*, Government Expenditure Analysis Division, Fiscal Affairs Department, International Monetary Fund, Washington, D.C.
- Hirschler, R. (1997), The EBRD Increases Activity, *Transition*, 8(3):8-10.
- Horvat, B. (1997), Privatization vs. De-estatization, *Ekonomski pregled*, 48(3):179-197.
- Jerovšek, J. (1986), »Mobilizacija i deblokacija društvenih potencijala«, u: Jerovšek, Kos, Maričić, Mencinger, Petrin, Pusić, Rus, Županov, Kriza, blokade i perspektiva, Globus, Zagreb.
- ID. (1988), »Koje vrste tehnologija odgovaraju Jugoslaviji i Sloveniji?«, *Revija za sociologiju*, 19(3):159-172.
- Johnson, B. T., Sheehy, P. T. (1996), *1996 Index of Economic Freedom*, The Heritage Foundation, Washington, D.C.
- Kemp, R. (ed) (1991), *Privatization, The Provision of Public Services to the Private Sector*, McFarland & Company, Inc., Publishers, Jefferson, North Carolina and London.
- King, A. (1973), »Ideas, Institutions and the Policies of Governments, a Comparative Analysis«, *British Journal of Political Science*, 3(3):134-162.
- Klare, K. E. (1994), Legal Theory and Democratic Reconstruction: Reflection on 1989, u: Alexander, S. G. and Skapska, G. (ed.), *A Fourth Way? Privatization, Property, and the Emergence of New Market Economies*, Routledge, New York, London.
- Korošić, M. (1983), *Ekonomski nejednakosti u jugoslavenskoj privredi*, Biblioteka znanstvenih radova, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.
- ID. (1988), *Jugoslavenska kriza*, Biblioteka »Ekonomski problemi«, Naprijed i Ekonomski institut - Zagreb, Zagreb.

Predrag Bejaković:
Privatizacija, gospodarski
razvoj i demokracija:
slučaj Hrvatske

- Kožul, F. (1986), *Demokracija i povijesna odgovornost*, Oslobođenje, Sarajevo.
- Kristol, I. (1978), *Two Cheers for Capitalism*, Basic Books, New York.
- Maikut, V. (1997), I want to be Conquered, *The Ukrainian Panorama*, 2(3):70-75.
- Letica, S. (1989), *Intelektualac i kriza*, Biblioteka suvremene teme, August Cesarac, Zagreb.
- Marenić, B., Vojnić, D. (1990), Raspodjela društvenog proizvoda, sustav investiranja i efikasnost sredstava, iz publikacije Ekonomskog instituta Zagreb, *Aktuelni problemi privrednih kretanja i ekonomski politike*, Informator, Zagreb.
- Mencinger, J. (1986), »Granice razvoja 'dogovorne' ekonomije ili determinante uspješnosti u sljedećim godinama«, u: Jerovšek, J., Kos, K., Maričić, S., Mencinger, J., Petrin, T., Pusić, E., Rus, V., Županov, J. (1986), *Kriza, blokade i perspektiva*, Globus, Zagreb.
- Melo de, M., Deniter, C., Gelb, A. (1997), »From Plan to Market: Patterns of Transition«, u: Blejer, M.I., Škreb, M. (1997), *Macroeconomic stabilization in transition economics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Metcalf, E. G., Ambrus-Lakatos, L. (1992), The Optimal Rate of Privatization in a Dynamic Economy, *Public Finance in a World of Transition*, A Supplement to Volume 47/1992 of *Public Finance*: 172-183.
- Miljenović, Ž., Vuković, N., Roknić, V., Marin, D., Hinšt, V. (1996), *Gospodarski razvoj Hrvatske do 2020. godine*, Energetski institut »Hrvoje Požar«, Zagreb.
- Mirić, J. (1996), *Demokracija u postkomunističkim društvima*, Prosvjeta, Zagreb.
- Moynihan, D. P. (1973), *Coping*, Random House, New York.
- Napoleoni, C. (1982), *Ekonomski misao dvadesetog stoljeća*, Ekonomski biblioteka, Centar za kulturnu djelatnost, Zagreb.
- Newsweek (1996), Slovakian Privatisation Goes Awry, 8th July 1996.
- Nikolić, D., Sicherl, P. (1965), Jedna strukturalna analiza privrednog razvoja u razdoblju 1952-1962., *Ekonomist*, 18(1):62-69.
- North, C. D. (1991), Institutions, *Journal of Economic Perspectives*, 5(1):97-112.
- Ohmi, N. (1997), The public sector and privatisation, u: Saki, M., Saro, H. (eds), *Japanese Labour and Management in Transition, diversity, flexibility and participation*, Routledge, London.
- Pierson, C. (1995), *Socialism after Communism*, The New market Socialism, Polity Press, Cambridge.
- Revel, J.-F. (1993), *Democracy against Itself: The Future od Democratic Impulse*, Free Press, New York.
- Rodlauer, M. (1995), The Experience with IMF - Supported Reform Programs in Central and Eastern Europe, *Journal of Comparative Economics*, 20(1):95-115.
- Rohatinski, Ž. (1996), Pet godina poslije, *Ekonomski pregled*, 47(7-8):453-463.
- Schnytzer, A. (1995), Why do rational communist not obstruct the transformation process?, *Public Choice*, 85(1-2):143-156.
- Rus, V. (1989), Individualno vlasništvo i samoupravljanje, *Kulturni radnik*, 17(6):65-71.
- Sicherl, P. (1989), Efikasniji privredni razvoj je zajednički interes, *Naše teme*, 33(12):3256-3264.
- Stromberg, R. N. (1996), *Democracy: a short, analytic history*, M. E. Sharpe, Armonk, New York.
- Shor, B. (1997), Nations in Transit 1997 Freedom House Ranking, *Transition*, 8(3):4-6.

Predrag Bejaković
Privatizacija, gospodarski
razvoj i demokracija:
slučaj Hrvatske

- Tanzi, V. (1997), »Economic Transformation and Long-Term Growth«, u: Blejer, M.I., Škreb, M. (1997), *Macroeconomic stabilization in transition economics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Vickers, J., Yarrow, G. (1991), Economic Perspectives on Privatization, *Journal of Economic Perspectives*, 5(2):111-132.
- Vojnić, D. (1989), Robna proizvodnja, društveno vlasništvo i socijalističko samoupravljanje u svjetlu reforme privrednog sistema, u: *Problemi reforme privrednog sistema*, Globus, Zagreb.
- ID. (1990), »Opća kriza socijalizma - krah boljševičke opcije«, *Ekonomski pregled*, 41(1-2-3):3-24.
- World Bank (1996), *From Plan to Market, World Development Report 1996*, Published for the World Bank, Oxford University Press.
- World Bank (1997), *The Challenge of Peace: Croatia*, World Bank, Washington D.C.
- Županov, J. (1995), *Poslijepotop*, Globus, Zagreb.